

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ АПН УКРАЇНИ

На правах рукопису

БАЖАНЬК Валентина Станіславівна

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ-
СЛОВЕСНИКІВ ДО РОБОТИ З ЛІТЕРАТУРНО ОБДАРОВАНИМИ
ДІТЬМИ

19.00.07 - педагогічна і вікова психологія

А в т о р е ф е р а т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Київ - 1995

109.922.6/7
7.015.3

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00376288 (Y)

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в 11

Науковий керівник - академік АПН України, доктор психологічних наук МОЛЯКО В. О.

Науковий консультант - доктор філологічних наук, професор ОЛЯНДЕР Л. К.

Офіційні опоненти - академік АПН України, доктор психологічних наук БАЛЛ Г. О.
кандидат психологічних наук, доцент ХОРУЖИЙ С. М.

Провідна установа - Київський національний університет імені Т. Г. Шевченка (кафедра соціальної та педагогічної психології)

Захист дисертації відбудеться 12 вересня 1995 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої ради К. 113.04.01 в Інституті психології АПН України за адресою: 252033, м. Київ, вул. Паньківська, 2

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту психології АПН України.

Автореферат розіслано "12" серпня 1995 р.

Вчений секретар спеціалізованої ради канд. психол. наук

М. І. Алексєєва

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ. Розвиток науки і культури в сучасних соціально-економічних умовах ставить нагальне завдання формування творчого потенціалу нашого суспільства. Для його успішного вирішення потрібне удосконалення системи народної освіти, виявлення навчання і виховання творчо обдарованих і талановитих дітей, учнів та студентів.

Вітчизняними і зарубіжними психологами проведено ряд фундаментальних досліджень з проблеми обдарованості (F. Galton, Ch. Spearman, J. Guilford, F. Barron, R. Cattell, P. Torrance, H. Eysenck, J. Renzulli, Б. М. Тендов, С. Л. Рубінштейн, Н. С. Лейтес, В. А. Крутецький, В. П. Ягункова, В. О. Моляко та ін.). Нагромаджений великий досвід вивчення творчої діяльності впливом розв'язування різних творчих проблем (J. Guilford, P. Torrance, Ed. Bono, J. Dewey, J. Rozvash, G. Wallas, О. М. Натяшкін, В. О. Моляко, Я. А. Пономарьов, Д. Б. Богоявленська, В. А. Роменець та ін.). У психологічній літературі висвітлюються теоретичні і практичні аспекти проблем психологічної підготовки студентів до педагогічної діяльності (Т. С. Яценко, М. І. Дяченко, Л. А. Кандибович, Ф. Н. Гонобовіч, Н. В. Кузьміна, В. Кан-Калик, Л. В. Кондрашова, В. І. Андрусів та ін.), в яких ставиться експона питання про готовність до виховання здібних учнів. Ведуться дослідження питань діагностики і розвитку творчо обдарованих дітей (О. М. Натяшкін, В. С. Юркевич, М. О. Холосна та ін.), проте більшість з цих робіт має теоретичну спрямованість. Але сучасні школи, вузи, де готують педагогів, чекають конкретних практичних програм з відбору, навчання і розвитку обдарованих школярів. Особливо гостро стоїть проблема підготовки кадрів для роботи в гімназіях, ліцей-ях, коледжах.

На наш погляд, проблема психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя до роботи з обдарованими дітьми має декілька взаємно пов'язаних підходів, які стосуються як організації навчально-виховного процесу з школярами, що випереджають інших у зосуму розвитку, так і стратегія підготовки майбутнього вчителя до роботи з такою категорією дітей. Але сучасне українське навчання орієнтоване на середнього студента. Тому відповідно немало педагогів, молодих спеціалістів, мають не досить високий рівень творчого підходу до викладання свого предмету. Між тим сучасні школи, гімназії, ліцеї потребують учителів високої професійної підготовки для забезпечення в майбутньому плідної роботи з обдарованими дітьми.

Сьогодні і надалі будуть змінюватись критерії оцінки здібностей вчителя. В умовах роботи школи з поглибленим вивченням ряду предметів, гімназії або ліцею, майбутній учитель повинен мати високорозвинені інтелектуальні здібності, вміння перероблювати і відшукувати пізнавальну і методичну інформацію. В перелікову професійних умінь педагога, який працює з обдарованими дітьми, особливе значення має вміння вчителя створювати і модифікувати навчальні програми, працювати за спеціальним навчальним планом, стимулювати когнітивні здібності школярів.

Майбутньому вчителю, а зокрема педагогу-словеснику, потрібне творче мислення. Відомий російський психолог Н. В. Кузьміна підкреслює, що педагог може формувати в учнів тільки ті якості, які властиві йому самому, і ті навички й уміння, якими володіє сам (Н. В. Кузьміна, 1985). Відповідно розвиток творчості у школярів передбачає наявність творчості в широкому комплексі структури особистості вчителя. Тому під час навчання у вузі особливий наголос має ставитись на розвитку творчої активності майбутнього педагога.

Професійної підготовки недостатньо для успішного вирішення педагогічних завдань у школах нового типу. Вчитель повинен вміти відрізнити індивідуальні ознаки обдарованості своїх учнів, відповідно пристосовуючи процес навчання до них.

Проблема психологічної підготовки майбутнього вчителя до роботи з обдарованими дітьми ставиться сьогодні по-новому. Новий погляд на проблему зумовлений історичними суспільними змінами, гострою потребою країни в талановитих особистостях, які мають неординарні здібності і потенційні можливості в досягненні високих результатів, демонструють досягнення в тій чи іншій сфері діяльності. З огляду на це необхідно змінити якість підготовки майбутніх учителів, привести її у відповідність не лише з сучасними, але й майбутніми вимогами до рівня підготовки підлітківського покоління.

У зв'язку з цим постає завдання створення спеціальної програми психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів до роботи з обдарованими дітьми. Саме у вузі потрібно робити відбір студентів, які відрізняються наявністю творчих здібностей, серед яких літературні здібності мають виняткове значення. Саме інтерес студентів до мовної діяльності, їх захоплення літературою стане одним з умов розвитку літературних здібностей у дітей. Тому ще у вузі творчо обдаровані таланти повинні насупити вміння проєктувати навчальний процес у відповідності з більш високими можливостями обдарованих учнів, стимулювати інтелектуальні і творчі їх здібності, консультиувати батьків обдарованих дітей.

Актуальність і недостатнє опрацювання даної проблеми зумовили вибір теми дослідження "Психологічні основи підготовки майбутніх учителів-словесників до роботи з обдарованими дітьми".

Об'єктом дослідження є психолого-педагогічна підготовка студентів-словесників вузу до роботи з літературно обдарованими

дітьми.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ - становить процес психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя-словесника до роботи з літературно обдарованими дітьми.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ полягає у вивченні психологічних умов підготовки студентів до роботи з літературно обдарованими дітьми і розробки психолого-педагогічних засобів впливу на процес становлення особистості майбутнього педагога.

Запропонована ГІПОТЕЗА, згідно з якою процес психологічної підготовки студентів-словесників здійснюватиметься ефективніше за умов:

- виявлення і діагностики у них літературної обдарованості;
- забезпечення в процесі навчання у г. зі розвитку інтелектуальної і творчої діяльності в студентів-словесників, їх спеціальної психолого-педагогічної підготовки, спрямованої на майбутнє виявлення, навчання і розвиток дітей з літературною обдарованістю.

З огляду на поставлену мету і запропоновану гіпотезу в роботі вирішувалось ряд дослідницьких ЗАВДАНЬ:

1. Розкрити зміст понять "здібність", "обдарованість", "літературна творчість" та методів діагностики творчої обдарованості.
2. Проаналізувати зміст основних структурних компонентів психологічної підготовки студентів вузу до роботи з літературно обдарованими дітьми.
3. Діагностувати рівні творчої обдарованості студентів факультету україністики.
4. Розробити спеціальну навчальну програму, орієнтовану на підвищення рівня психологічної підготовки студентів-словесників до роботи з літературно обдарованими дітьми.

5. Виявити результативність запропонованої навчальної системи для студентів факультету україністики з програми спецкурсу.

МЕТОДОЛОГІЧНОЮ ОСНОВОЮ дисертаційного дослідження є: теоретичні положення про обдарованість (W. Stern, А. Рудик, В. Неде, Г. Піорковський, І. А. Сікс-ський, F. Galton, Е. М. Теплов, Н. С. Лейтес, В. А. Крутецький) та особливості діагностики творчої обдарованості (J. Guilford, P. Torrance, J. Renzulli, Ed. de Bono, Л. В. Богоявленська); психологічне розуміння процесу розв'язування творчих завдань (G. Wallas, J. Dewey, J. Rossman, В. О. Моляко); психологічний аналіз структурних компонентів підготовки майбутнього вчителя до педагогічної роботи (Н. В. Кузьміна, В. А. Сластьонін, Л. В. Кондрашова, В. І. Андреев).

МЕТОД ДОСЛІДЖЕННЯ. Для вирішення завдань дослідження застосовувався метод теоретичного аналізу наукової літератури, спостереження, інтерв'ю, психодіагностичні методики, експертне опитування, анкетне опитування, вивчення продуктів діяльності. Інтерпретація даних проводилась на основі методів математичної статистики і наступного якісного аналізу.

Базою для дослідницької експериментальної роботи став Волинський державний університет імені Лесі Українки, факультет україністики.

НАВЧОВА НОВИЗНА ДОСЛІДЖЕННЯ полягає: а) у розкритті структурних компонентів психологічної підготовки студентів-словесників до роботи з літературно обдарованими дітьми; б) визначенні психолого-педагогічних умов, які впливають на підвищення рівня сформованості основних структурних компонентів психологічної готовності до роботи з літературно обдарованими дітьми; в) науковому обґрунтуванні наявної залежності між рівнем психолого-педагогічної підготовки майбутніх учителів-словесників і успішністю робіт з літературно обдарованими дітьми.

ТЕОРЕТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РОБОТИ полягає у розширенні уявлень про особливо значимі психологічні умови, що забезпечують формування у майбутніх учителів-словесників високого рівня психологічної і педагогічної підготовки до роботи з обдарованими дітьми. Результати проведеного дослідження поглиблюють розуміння поняття "літературна обдарованість", розширюють уявлення про стадії, умови, особливості творчого мислення літературно обдарованих осіб дорослого віку.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ дослідження полягає в тому, що на основі одержаних результатів запропонована апробована програма спекурсу "Психологічні основи роботи з літературно обдарованими дітьми", що дозволить сформувати у майбутнього вчителя-словесника вміння виявляти, розвивати і виховувати творчо обдарованих школярів. Проведене дослідження дозволить використати його результати при створенні навчальних курсів, пов'язаних з психологією творчості, зокрема курсів - психологія літературної творчості, психології творчої обдарованості.

НАДІЙНІСТЬ І ВІРОГІДНІСТЬ РЕЗУЛЬТАТІВ дослідження забезпечувалась адекватністю застосованих методів цілям і завданням дослідження, репрезентативністю вибірки досліджуваних, а також кількісним і якісним аналізом даних і їх співставленням з даними інших досліджень.

ОСНОВНІ ПОЛОЖЕННЯ, ЩО ЗИНОСЯТЬСЯ НА ЗАХИСТ:

1. Психологічна підготовка майбутніх учителів-словесників до роботи з літературно обдарованими дітьми - це цілісний процес, який спрямований на формування теоретичних знань і практичних навичок з фаху, творчого підходу до викладання предмету, розвиток мотиваційно-емоційної сфери особистості педагога.
2. Літературна обдарованість особистості проявляється у визначеному наборі взаємозв'язаних якостей, які включає: 1) творчість;

б) інтелект вище середнього рівня; в) наполегливість; г) ціле-спрямованість.

3. Існуючі зв'язки між творчістю, інтелектом і мотивацією у майбутніх вчителів-словесників приводять до типової диференціації в їх проявах.

4. Формування готовності майбутніх вчителів-словесників до роботи з літературно обдарованими дітьми можлива за умов спеціальної організації навчання.

ВПРОВАДЖЕННЯ НАУКОВИХ РЕЗУЛЬТАТІВ В ПРАКТИКУ: використано в розробці та експериментальній перевірці на базі Волинського державного університету імені Лесі Українки (1993-1995 рр.) нової програми спецкурсу "Психологічні основи роботи з літературно обдарованими дітьми".

АПРОВАЦІЯ РОБОТИ. Результати дослідження доповідались на науковій конференції "Творча обдарованість" (м. Київ, 1992 р.), на науковій конференції професорсько-викладацького складу Волинського державного університету (м. Луцьк, 1994 р.), на міжнародній науковій конференції "Нентальність. Духовність. Саморозвиток особистості" (м. Луцьк, 1994 р.), на засіданнях лабораторії психології творчої обдарованості Інституту психології АПН України, на спільних засіданнях кафедр психології та педагогіки Волинського державного університету.

СТРУКТУРА ТА ОБСЯГ РОБОТИ. Дисертація складається із вступу, трьох і заміт, висновків та списку основної використаної літератури. Що включає 120 найменувань. Робота викладена на 146 сторінках друкованого тексту, містить 16 таблиць, 2 графіки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ відображений у 6 публікаціях.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У ВСТУПІ ОБґРУНТОВУЄТЬСЯ АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ, ВИЗНАЧЕН.

об'єкт та предмет дослідження, його мету, сформульовано гіпотези і завдання. дається стисла характеристика методологічних основ та методів, розкривається наукова новизна, теоретичне і практичне значення роботи. Виділяються і доведення, що виносяться на зачет, наведено дані про апробацію роботи.

В ПЕРШІЙ ГЛАВІ "Проблема обдарованості і психологічної підготовки вчителя до педагогічної діяльності" розглянуто теоретичні та експериментальні підходи до проблеми здібностей та обдарованості, дається опис основних психодіагностичних методик відбору творчо обдарованих особистостей; здійснено аналіз підходів до проблеми психологічної готовності та роботи з обдарованими дітьми.

Аналіз літератури показав, що у розробці проблеми здібностей та обдарованості можна виділити кілька етапів.

I етап (від античних часів до кінця XIX ст.). У дослідженнях проблеми переважають дві лінії розуміння здібностей - їх вродженість (Х. Варте, Ф. Галтон) і залежність від соціально-класових умов (Платон, Ф. Аквінський).

II етап (початок XX ст.). Розвиваються два підходи до вивчення здібностей. Один - це вивчення розумових здібностей та проявів обдарованості (W. Stern, В. Екземплярський, Е. Клапаред та ін.). Другий - психотехнічна оцінка здібностей дорослих з метою їх профвідбору (І. А. Сікорський, П. А. Рудик та ін.). Обдарованість за W. Stern - це - здібність психічного пристосування особистості до нових задач і умов життя.

III етап (60-80 р.р. XX ст.) проблема здібностей та обдарованості відбита в працях С. Л. Рубінштейна, Б. М. Теплова, Н. С. Лейтеса, В. А. Крутецького, J. Renzulli, P. Torrance, W. Zimmerman та ін. На їх думку, розвиток здібностей здійснюється по спіралі (С. Л. Рубінштейн); під здібностями розуміють такі індивідуальні

особливості, які мають відношення до успішного виконання будь-якої діяльності. Обдарованість (за Б.Н. Тепловим) - це якісне своєрідне поєднання здібностей, від якого залежить можливість досягнення більшого або меншого успіху у виконанні тієї або іншої діяльності. Згідно визначення J. Renzulli обдарованість є результатом поєднання трьох характеристик інтелектуальних здібностей, які перевищують середній рівень, творчості і наполегливості.

IV етап (кіннець 80-х - 90 р.р. XX ст.). Одна з головних тенденцій у дослідженні психології обдарованості в цей період - інтегративний підхід (В.Д. Шадріков, О.М. Матюшкін, В. Моляко та ін.). З позицій функціональної системи обдарованість (за В.Д. Шадріковим) виступає як системна якість спільно працюючих функціональних систем, які реалізують різні психічні функції, котрі включені в функціональну систему діяльності і мають індивідуальну міру вираження, яка проявляється в успішності і якості своєрідності виконання діяльності.

Реалізуючи системний підхід до розуміння обдарованості, В.О. Моляко вважає, що: 1) обдарованість є однією з найбільш важливих видів психічних підсистем впорядкованої системи людини на світі; обдарованість пов'язана з усіма іншими психічними функціями людини, з її свідомістю, під свідомістю, з загальними установками та диспозиціями, особистісними структурами, емоційною сферою; основні функції обдарованості - максимальне пристосування досвіду, оточення, знаходження рішень в усіх випадках, коли створюються нові, непередбачені проблеми, які вимагають творчого підходу; 2) спеціальна обдарованість, нерозривно поєднана з загальною, передбачає наявність кінкретних можливостей - високоуспішно здійснювати визначені види діяльності (в науці, техніці, мистецтві, літературі, економіці, практичній діяльності).

3) стратегія як особистісне утворення складає основу творчої обдарованості, оскільки конденсує в себе структури, які відповідають за аналіз ситуації, оцінки нової інформації, вибір об'єктів дослідження, вибір орієнтирів планування творчої поведінки, прогнозування розвитку гіпотез і задумів рішення задач, можливості гнучкої переорієнтації в змінних умовах діяльності; 4) обдарованість передбачає можливості у суб'єкта виробляти індивідуальні уміння, засоби організації творчого хаосу, потоку флуктуацій.

Виходячи з аналізу проблеми літературних здібностей та обдарованості (М. Арнаудов, А. Г. Ковальов, І. В. Страхов, В. П. Ягункова) та використовуючи описану В. О. Моляко систему технічної обдарованості, можна гіпотетично сказати, що ЛІТЕРАТУРНА ОБДАРОВАНІСТЬ це психологічне утворення, яке невіддільно пов'язане з загальною обдарованістю суб'єкту з основними структурними компонентами (творчі, розумові, емоційно-вольові). Стосовно до літературної обдарованості, як побудови до загальної обдарованості, виділяємо такі компоненти:

1. ІНТЕРЕС ДО ЛІТЕРАТУРИ. Він виявляється в постійній спрямованості на ознайомлення з літературними творами, матеріалами з народознавства, критичними та біографічними матеріалами.

2. ТВОРЧЕ ХУДОЖНЄ МИСЛЕННЯ, яке передбачає у певній мірі свідоме оволодіння стратегією й розв'язання нових творчих проблем літературного характеру.

3. ВЕЛИЧЕЗНА ВРАЗЛИВІСТЬ, яка тісно пов'язана з творчим художнім розумом. Ця особлива якість настільки яскрава, жива, багата думками та почуттями, що вимагає словесного втілення в літературно-художню форму.

4. СХИЛЬНІСТЬ ДО НАКОПИЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРНИХ ЗНАТЬ, виявлень в галузі літературознавства, новознавства. Це виражається в як у-

дещі великої кількості образів, символів, понять, ідей, котрі мають своє місце в системі знань та практичному досвіді діяльності.

5. ВМІННЯ БІЛЮВАТИ ХУДОЖНІ ОБРАЗИ В ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНЬОМУ ФОРМУ.

Підсумовуючи, можна сказати, що літературна обдарованість вимагає великого і різностороннього дару і високого рівня розвитку особистості. Крім того, необхідні знання законів літературної творчості, володіння "технікою" письменницької майстерності, вміння виробляти свої засоби викладу, свій власний стиль письма. Все це поєднується з високою працездатністю і наполегливістю і є необхідною умовою високих досягнень у літературно-художній творчості.

Критерії визначення творчої обдарованості знайшли своє відбиття у психодіагностичних методиках відбору обдарованих осіб. Відбір і використання методик для визначення рівня творчої обдарованості особистості завжди відповідають визначеному теоретичному розумінню понять обдарованості, інтелекту, творчості. На початку XX століття в психології застосовувалось цілий ряд тестів для дослідження розумової обдарованості (А. Біне, Th. Simon, О. Цигеня та ін.). При дослідженні загальної та спеціальної обдарованості психологи традиційно використовують тести інтелекту (D. Wechsler, J. Cattell, J. Raven, H. Eysenk, K. Amthauer). Відповідно до концепції творчої обдарованості О. М. Матвішкіна, В. О. Моляко головна ланка обдарованості, її розвитку складають творчі можливості особистості. До методів діагностики творчості відносяться тести креативності (J. Guilford, P. Torrance). Тести креативності опираються на такі її показники: 1) біжучість - здібність продукувати велику кількість ідей; 2) гнучкість - здібність продукувати велику різноманітність ідей; 3) оригінальність - зді-

бність генерувати нові або незвичні вирішення ідей. Кожна з яких не трапляється у більшості людей: 4) ретельність розроблені ідей - деталізація відповідей.

Традиційне використання тестових методик для дослідження творчої обдарованості особистості повинно бути доповнено аналізом досягнень учня або студента, аналізом продуктів творчої діяльності, біографічних даних особистості.

Дослідження психологічної підготовки майбутніх вчителів-словесників до роботи з літературно обдарованими дітьми включає осмислення суті цієї проблеми з таких точок зору: а) важливість проблеми формування психологічної готовності майбутніх вчителів до педагогічної діяльності; б) необхідність підготовки майбутніх вчителів до роботи з обдарованими дітьми.

Автори різних теорій психологічної готовності студента до праці у школі (М. І. Дяченко, Л. А. Кандлибівич, В. А. Сластьонін, Н. В. Кузьміна та ін.) мають єдину точку зору у тому, що така готовність до праці є складним особистісним утворенням, свого роду системою, що включає багато компонентів, які у своїй сукупності дають змогу певній особі виконувати більш чи менш успішно конкретну роботу з навчання та виховання учнів. Зокрема, М. І. Дяченко і Л. А. Кандлибівич виділяють такі структурні компоненти готовності майбутнього спеціаліста-студента вузу до праці: 1) мотиваційний; 2) орієнтаційний; 3) операційний; 4) волевольний; 5) оцінювальний. Досліджуючи морально-психологічну готовність студента до вчительської діяльності, до названої вище структури психологічної готовності Л. В. Кондрашова додає емоційний та психофізіологічний компоненти.

В педагогічній психології існують різні підходи до визначення характеру педагогічних уміль, необхідних майбутньому вчителю для професійної діяльності, Ч. В. Кузьміна, Ф. Н. Гоноболін, Л. Г. Борисова, С. Г. Вершловський, аналізуючи можливості підготовки

майбутнього педагога до професійної діяльності, надають перевагу творчим здібностям. М. Д. Никандров, Н. М. Поташник, Ю. Н. Кулютін, В. І. Андрєєв виділяють важливість розумових здібностей. Проте, на жаль, у вітчизняній психології проблема підготовки студентів педагогічних спеціальностей вузів для роботи з обдарованими дітьми не вивчалась.

На противагу цьому в зарубіжній психології цьому питанню надається великої уваги (Н. Kagne, T. Newland, P. Torgance, D. Sisk, K. Seeley, W. Bishop, E. Zimmerman, G. Clark, A. Robinson, M. Funco та ін.)

Лідповідно на основі аналізу літератури з проблеми готовності майбутнього вчителя до роботи з обдарованими дітьми ми виділяємо такі структурні компоненти:

-мотиваційний (сукупність мотивів, адекватних цілям і завданням навчальної діяльності);

-когнітивні і (інформаційна основа навчальної діяльності і психологічні особливості пізнавальної сфери майбутнього вчителя);

-операційний (сукупність умінь і навичок практичного вирішення педагогічних завдань);

-емоційний (почуття, що забезпечують успішний перебіг і результативність діяльності педагога).

Другий розділ дисертації "Експериментальне дослідження творчої обдарованості майбутніх учителів української мови та літератури", присвячений вивченню студентів-словесників, які зможуть успішно працювати з обдарованими дітьми. Аналіз комплексних програм виявлення творчої обдарованості особистостей (J. Gowan, M. Kagne, E. Zimmerman), дозволив обґрунтувати вибір методик, які діагностують: 1) творчість; 2) вербальний інтелект; 3) мотивацію. Дослідження були доповнені інформацією про досягнення успіхів у

навчання студентів-словесників, експертним опитуванням викладачів кафедр факультету україністики, інформацією про вплив соціального оточення на розвиток літературно обдарованої особистості, аналізом продуктів діяльності літературної творчості студентів. Для діагностики творчості були відібрані методики, які складають такі субтести: "слова на літеру "К"", "асоціації", "вживання слів", "твір за картиною". Подано опис цих методик з інструкція по їх застосуванню, методи математичної обробки результатів, показана методика визначення валідності всієї комплексної методики.

Слід відзначити, що при інтерпретації одержаних даних був застосований психосемантичний аналіз виділених семантичних груп. Обробка результатів була здійснена з максимальним наближенням до тесту Р. Соргансе.

За результатами дослідження творчості всі учасники експерименту були умовно розділені на три групи: 1) вчителі-словесники з високим рівнем творчості (32 чол.); 2) з середнім рівнем творчості (44 чол.); 3) з низьким рівнем творчості (39 чол.)

При визначенні інтелекту ми використовували словесний тест Н. Еузенк. Одержані експериментальні дані надають можливість зробити висновок, що є групи студентів, в яких високий рівень інтелекту поєднується з високими та середніми показниками за ознакою творчості. Відповідно високий рівень творчості поєднується з середнім інтелектом. Коефіцієнт кореляції за Спірменом між оцінками субтестів творчості та тесту словесного інтелекту Н. Еузенк склав 0,771.

Для відбору найбільш педагогіч., які будуть працювати з літературно обдарованими дітьми, ми досліджували мотиви вибачливості професії вчителя. З цієї мети ми використовували методику, яка побудована за аналогією з тестом мотивів навчальної дія-

яльності студентів. Що розроблена М. І. Алексеевою. Одержані дані дозволяють виділити три групи мотивів: 1) мотив самовизначення; 2) професійно- і практично-ціннісний мотив; 3) емоційно-комунікативний мотив.

Відповідно нами були виявлені тенденції розподілу мотивів привабливості професії вчителя і творчих здібностей майбутнього педагога. Коефіцієнт кореляції за Спірменом між творчими здібностями майбутніх педагогів і мотивом привабливості професії вчителя склав 0,614.

Важливою якістю сформованої особистості майбутнього педагога є наполегливість (J. Renzullii). Визначення наполегливості здійснювалось нами за допомогою методики діагностики рівня волевого самоконтролю. Підсумки цієї серії досліджень виявили дві підгрупи майбутніх вчителів-словесників, а саме: студенти, які мають високий рівень наполегливості як прагнення до обов'язкового виконання наміреного (таким людям мобілізують перепони на шляху до мети, вони намагаються завершити розпочату справу), і студенти з низьким рівнем наполегливості, яким властива підвищена мобільність, невпевненість, імпульсивність та непослідовність у поведінці та діях. Коефіцієнт кореляції за Спірменом між творчістю та наполегливістю склав 0,199.

З метою дотримання основних принципів відбору майбутніх вчителів для роботи з літературно обдарованими дітьми визначався рівень досягнень з навчальних предметів студентів факультету україністики. Для цього з'явився середній бал успішності за останні чотири семестри з профільних предметів. При цьому була простежена така тенденція: у студентів, які мають академічну успішність 4,5 балів і збільше, відмічається високий ступінь сформованості власних способів навчальної роботи. Їм властиві добре розвинені пізнавальні процеси, вони з успіхом долають труднощі;

мобілізують енергію, проявляють наполегливість, у студентів з низьким рівнем академічної успішності (3,5 балів і нижче) відмічається відсутність необхідних навичок самостійної роботи. Окремі з них відчувають труднощі при виконанні творчих завдань, їм бракує наполегливості у досягненні поставлених цілей.

По всіх досліджуваних показниках були розраховані середні значення, мінімальні та максимальні межі, похибки, відхилення і асиметричність.

Проведена програма дослідження дозволяє зробити висновок, що з загальної кількості досліджуваних (115 осіб), лише 30 особи мають відносно високі здібності та наполегливість у досягненні цілей, вони мають добре розвинений інтелект.

Більшості майбутнім вчителям-словесникам, у яких була діагностована висока творча обдарованість, властива психологічна професійна мотивація. На нашу думку, саме ця підгрупа студентів факультету україністики у разі спеціальної підготовки могла б успішно працювати з літературно обдарованими дітьми.

Експериментальні дані відносно творчо обдарованих студентів факультету україністики були доповнені матеріалами спостережень, аналізом літературних творів студентів, вивченням соціального оточення, яке сприяло розвитку літературного таланту.

У ТРЕТЬОМУ РОЗДІЛІ "формування у майбутніх вчителів української мови та літератури готовності до роботи з обдарованими дітьми" дається характеристика навчальної системи за програмою спецкурсу, показано результативність запропонованої форми навчання, проведений порівняльний аналіз прогресу в розвитку творчості студентів факультету україністики в експериментальній та контрольній групах.

Організаційною основою для формульного експерименту було вивчення спецкурсу "Психологічні основи роботи з літературно

обдарованих дітьми".

Таким вибір був об'єднаний слідуєчими міркуваннями: 1) на сучасному етапі навчання майбутніх педагогів у вищій шк ці особливе місце відводиться глибокому і всебічному вивченню окремих дисциплін, з яких студент спеціалізується або буде спеціалізуватися у майбутньому. З цією метою програмою навчання у вузі передбачені спецкурси, які дають можливість для творчих, самостійних дослідницьких форм підготовки студентів до майбутньої професійно-педагогічної діяльності; 2) на другому курсі навчання студентів з педагогічних спеціальностей завершується вивчення психологічних дисциплін, тому з'являється можливість спиратися на весь комплекс засвоєних до того часу психолого-педагогічних знань; 3) спецкурс дозволяє кожному викладачеві творчо підходити до визначення основних завдань і змісту даної роботи, залучати студентів до глибокого дослідження наукових проблем, в яких викладач є найбільш компетентним.

Як свідчить наш досвід читання спецкурсу найдоцільніше запроваджувати на четвертій і п'ятій курсах навчання у вузі. Це дає можливість використовувати набуті теоретичні знання і практичні навички при написанні курсових, дипломних робіт та під час активної педагогічної практики.

При побудові навчальної системи за програмою спецкурсу ми виходили з концепції Л. С. Виготського про зони розвитку та концепції весталного формування розумових дій (П. Я. Гальперін, Н. Ф. Талізін).

Для розвитку структурних компонентів психологічної готовності майбутнього вчителя-словесника до роботи з обдарованими дітьми (мотиваційного, когнітивного, операційного, емоційного) в ході формуючого експерименту при викладанні спецкурсу нами вирішувались цілий ряд навчально-творчих задач, які вимагали від

студентів оцінюючих, критичних суджень, застосування аналогій, висунення гіпотез, прогнозування. З цієї метою ми відбирали такі члени і види завдань, які б дозволяли стимулювати і розвивати компоненти, виділені в структурі готовності студента до майбутньої професійної діяльності.

Психологічний аналіз специфіки навчальної діяльності студентів вузу зумовив нас ввести в структуру програми спецкурсу два блоки: теоретичний (ознайомлення з психологічними основами обдарованості та концептуальними моделями навчання обдарованих і талановитих дітей), і практичний (засвоєння психологічних основ діагностики та педагогічних технологій у роботі з літературно обдарованими дітьми).

Сутність форми такого експерименту полягала в організації таких форм навчальної діяльності (учнів старших класів загальноосвітньої школи), які б дозволяли і майбутньому вчителю-словеснику розпізнавати ознаки обдарованості в інтелектуальній діяльності, шкільній успішності та творчих проявах у нів.

Програма теоретичної частини спецкурсу була орієнтована на те, щоб глибше ознайомити майбутніх вчителів-словесників з поглядами на проблему здібностей та обдарованості, з основними характеристиками творчості в цілому, і літературної творчості зокрема. При проведенні лекційних занять значна увага приділялась ознайомленню студентів із структурою інтелектуальної сфери особистості, з мотиваційним обґрунтуванням навчальної діяльності, значенням мотивації досягнення успіху, з сучасними уявленнями про процес навчання у вітчизняній та зарубіжній психології. В процесі навчання майбутні педагоги знайомились з концептуальними моделями навчання і розвитку обдарованих дітей та досвідом роботи кращих вчителів-словесників. Розроблений практичний блок спецкурсу передбачав сформувати у майбутніх вчителів-словесників

вміння здійснювати відбір і навчання літературно обдарованих дітей.

На основі одержаних теоретичних знань студенти розробляли плани та програми самостійних творчих робіт учнів з літератури. Підбирали матеріал для написання розповідей, вчилися, малювати "літературні портрети". Підбирали для використання в навчальному процесі такі методичні засоби, які сприяють розвитку творчості, інтелекту та мотивації досягнень успіху в літературно обдарованих школярів.

Логічна послідовність методики формуючого експерименту стала основою програми спецкурсу.

Психолого-педагогічна підготовка студентів вузу до роботи з літературно обдарованими дітьми передбачає не лише отримання певних теоретичних знань та практичних навичок за програмою спецкурсу, але й залучення майбутніх учителів у шкільний навчально-виховний процес. Саме під час проходження педагогічної практики майбутні вчителі української мови та літератури мали можливість використати набуті знання для вирішення конкретного психолого-педагогічного завдання-навчання літературно обдарованих школярів. В умовах педагогічної практики студенти розв'язували реальні професійні завдання, поповняли свої знання, навички, уміння, удосконалювали професійно важливі, як і, набували трудового досвіду. Практика дозволяє студентам з'ясувати позитивні сторони і недоліки в своїй професійній підготовці, глибоко усвідомити складність і відповідальність майбутньої педагогічної діяльності, значення самостійності, розумових, комунікативних, організаторських і педагогічних здібностей.

Ефективність підготовки майбутніх вчителів словесників до роботи з обдарованими дітьми значною мірою залежить від уміння студентів використовувати творчі методи і прийоми в організації

навчальної діяльності дітей. Так зникло готовності майбутніх вчителів-словесників до роботи з літературно обдарованими дітьми є. Їхня самостійно підбирати навчальний та методичний матеріал, оцінити значимість тієї або іншої теми уроку, правильно співвіднести питому вагу творчих та інтелектуальних завдань з тими завданнями, які сприяють розвитку мотивації досягнень успіху школярів, проявити творчу індивідуальність при використанні нових форм і методів навчання.

Одержані матеріали після проходження активної педагогічної практики досліджування експериментальної та контрольної груп дозволили обґрунтовано і конкретно провести аналіз рівня підготовки студентів-словесників до роботи з обдарованими дітьми. Об'єктивними показниками у цій процедурі дослідження були: 1) вибір теми уроку; можливості розвитку творчих та інтелектуальних здібностей дітей на даному уроці. 2) наявність конкретних завдань, які сприяють розвитку творчості, інтелекту, мотивації досягнень; 3) хронометричний час, який відводиться під час уроку на виконання творчих робіт і завдань по розвитку інтелекту.

Аналіз розгорнутих планів-конспектів проведених студентами уроків під час проходження педагогічної практики показав, що існують суттєві відмінності між експериментальною та контрольною групами досліджування в прийомах організації навчальної діяльності обдарованих учнів, а саме: більшість студентів експериментальної групи після навчання за програмою спекурсу проявили оригінальність та творчість при конструванні навчального матеріалу з уроків української мови та літератури, для них властива чітка педагогічна логіка проведення уроку, оригінальні педагогічні прийоми ведення уроку: запровадження творів-мініатюр, розв'язування анаграм, кросвордів, підбір синонімів, омонімів, складання рими.

Найменший приріст творчості при проходженні педпрактики показали студенти експериментальної групи з низьким рівнем творчості на констатуючому етапі дослідження. Ми не фіксували особливого приросту творчості під час проходження педагогічної практики також і у студентів контрольної групи. Дані, що наведені у наступній таблиці, дозволяють простежити результативність формуючого експерименту.

Таблиця

Результати формуючого експерименту

досліджувані групи	творчість (на констатуючому етапі)					
	висока		середня		низька	
	к-сть студ. 1.	хср.	к-сть студ.	хср.	к-сть студ.	хср.
Група "А"	19	84,3	15	68,75	2	57,9
Група "Б"	13	74,69	28	59,4	10	53,5
Зміни		9,51		9,35		4,4
РІСТ %		12,8		15,7		8,2

Порівняння показників у досліджуваних експериментальної та контрольної груп після проведення формуючого експерименту показало відсутність істотних відмінностей у середніх показниках по творчості, інтелекту, мотивації, успішності та наполегливості по Т-критерію Стьюдента. За період навчання з програмою спецкурсу окремі і сукупні показники по творчості в експериментальній групі достовірно збільшились. За цей період зміни аналогічних показників у досліджуваних контрольної групи були незначними. Із виділених нами семи середніх показників після проведення формуючого експерименту в контрольній групі в чотирьох показниках різниця середніх є статистично значимою (при застосуванні Т-критерія Стьюдента).

Така аналітико-синтетична процедура встановлення рівня значимості, подібності і відмінності між досліджуваними групами на констатуючому етапі та після формуючого експерименту за визначен-

ними показниками дає можливість вважати, що висунута нами гіпотеза підтвердилась.

У висновку підведено підсумки дослідження, як підтвердили висунуту гіпотезу і тези захист: сформульовано основні положення про психологічну підготовку майбутніх вчителів-словесників до роботи з обдарованими дітьми; намічені перспективи подальшої роботи з проблеми. Результати дослідження дозволили зробити такі висновки.

1. Психологічна підготовка майбутніх вчителів-словесників до роботи з літературно обдарованими дітьми є цілісним процесом, який спрямований на оволодіння теоретичними знаннями і практичними навичками студентів з фаху, реалізацію творчого підходу до викладання предмету, розвитку мотиваційно-емоційної сфери особистості педагога. Один з ефективних підходів, в контексті якого можна вирішити вищезазначену проблему, полягає у створенні спеціальної програми психолого-педагогічної підготовки студентів вузу, яка передбачає ознайомлення з сучасними теоретичними знаннями про обдарованість і талановитість дітей, озброєння найновішими практичними методами навчання, які допоможуть учителям оволодіти вмінням прогнозувати можливості розвитку дітей.

2. Вчитель, який буде працювати з літературно обдарованими дітьми, також повинен бути обдарованим педагогом-словесником. Літературна обдарованість особистості проявляється у визначеному наборі взаємопов'язаних якостей, який включає: а) високу творчість; б) інтелект вище середнього рівня; в) наполегливість; г) цілеспрямованість у досягненні мети.

3. Великі можливості для відбору обдарованих студентів та школярів має спеціально адаптована українською мовою психодіагностичні методи дослідження літературної творчості. Базисна методика дозволяє оцінити творчий рівень студентів та школярів

єнацького віку, а також може бути використана для з'ясування ефективності різних експериментальних навчальних програм, навчальних посібників та матеріалів, точки зору їх впливу на трансформацію творчих здібностей особистості.

4. В ході експериментального дослідження виявлені та оцінені структурні компоненти творчої обдарованості майбутнього вчителя Української мови та літератури. Встановлена типологія між творчістю, інтелектом та мотивацією студентів факультету україністики, в основу якої покладено різні дослідження.

5. В результаті проведення спеціальної підготовки успішно можуть працювати з літературно обдарованими дітьми перші дві підгрупи вищелених студентів факультету україністики. Педагогам та психологам варто найактивніше залучати дані типи студентів до спеціального навчання, позаяк на відміну від інших груп студентів вони виявляють гнучкість, оригінальність при вирішенні проблем професії педагогічного характеру. Формування готовності майбутніх вчителів-словесників до роботи з обдарованими дітьми сприяє організація навчання за програмою спецкурсу.

6. Програма спецкурсу "Психологічні основи роботи з літературно обдарованими дітьми" складається з двох блоків: теоретичного (ознайомлення з психологічними основами обдарованості та концептуальними моделями навчання обдарованих і талановитих дітей) і практичного (засвоєння психологічних засад діагностики та педагогічних у роботі з літературно обдарованими дітьми).

7. В результаті експерименту показано, що студентам з високим рівнем творчості та інтелекту притаманне нетрадиційне планування уроків, використання нових методичних прийомів, які уможливають творчий розвиток літературно обдарованого школяра.

Основний зміст роботи відображений в таких публікаціях:

1. До питання про дослідження креативності як структурного

компонента літературної обдарованості студентів-українців. //Психолого-педагогічні проблеми обдарованості. - Луцьк: Видав-цтво Волинськ. університету, 1994. - с. 8-14.

2. Особистість з літературним обдаруванням. //Психолого-педагогічні проблеми обдарованості. - Луцьк: Видав-цтво Волинськ. університету, 1994. - с. 14-20.

3. Психологічні основи педтехнології у роботі з обдарованими дітьми. //Психолого-педагогічні проблеми обдарованості. - Луцьк: Видав-цтво Волинськ. університету, 1994. - с. 26-29.

4. Психологічна підготовка майбутнього вчителя-словесника до роботи з обдарованими дітьми. //Тези доповідей наукової конференції професорсько-викладацького складу Волинського університету. - Луцьк, 1994. - с. 109-111.

5. Мотив самоактуалізації студентів факультету україністики. //Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. Тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. - Київ-Луцьк, 1994. - Р. I. ч. 2. - с. 26-28.

6. Творча думка В. І. Вернадського і її вплив на розвиток науки у період першої світової війни //Документально-художня проза про першу світову війну. Тези доповідей Міжнародної науково-теоретичної конференції. - Луцьк: Видав-цтво Волинськ. університету, 1994. - с. 169-170.

В. Баж

Бажанюк Валентина Станиславовна.

Психологические основы подготовки будущих учителей-словесников к работе с литературно одаренными детьми. Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.07 - педагогическая и возрастная психология. Институт психологии АПН Украины. Киев, 1995 г.

Защищается рукопись, которая содержит теоретическое и экспериментальное исследование творческой одаренности будущих учителей украинского языка и литературы. Установлено, что литературная одаренность проявляется в определенной совокупности компонентов: 1) творчества; 2) интеллекта; 3) мотивации.

Практическое внедрение рекомендаций по подготовке будущих учителей-словесников к работе с одаренными детьми осуществлено в разработке программы вузовского спецкурса "Психологические основы работы с литературно одаренными детьми".

Bazanyuk Valentina Stanislavovna

The psychological grounds of preparation of future teachers - philologists to the work with literary gifted children. The dissertation for Master's degree in psychology. Speciality - 19.00.07 pedagogical and developmental psychology. Institute of Psychology. Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kiev, 1995. Present thesis contains theoretical and experimental research of creative gifted future teachers of the ukrainian language and literature. It was revealed that literary gift display in definite compounds: 1) creativity; 2) intelligence; 3) motivation. The practical usage of recommendation of preparation of future teachers-philologists to the work with literary gifted children was realized in elaborated Programme special course in higher school "The psychological grounds of the work with literary gifted children".

Key words: gift, literary gift, creativity, intelligence, motivation, preparation.

Ключові слова: обдарованість, літературна обдарованість, творчість, інтелект, мотивація, готовність.

ГЗП 104 06.11 АПК

Зам. 73 катр 100

AB 32.760